

КУЛЬТАВЫЯ ДРЭВЫ ЯК АБ'ЕКТЫ ЎШАНАВАННЯ Ў ТРАДЫЦЫЙНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ (ПАВОДЛЕ МАТЭРЫЯЛАЎ «ПОЛАЦКАГА ЭТНАГРАФІЧНАГА ЗБОРНІКА»)

Культ расліннасці (дрэў і веснавой зеляніны як сімвала вегетацыі, міфапаэтычныя ўяўленні пра асобныя травы і кветкі) даволі грунтоўна даследаваны ў навуцы. Гэта пытанне распрацоўвалі Т. Агапкіна, Т. Валодзіна, Л. Дучыц, Э. Зайкоўскі, Д. Зяленін, У. Лобач, М. Малоха, В. Новак, Л. Салавей, М. Талстой, А. Тапаркоў, І. Швед і інш.

Сёння практычна не з'яўляецца дыскусійным тэзіс, што дэндралагічны культ у славянскай культуры звязаны з паняццем Сусветнага дрэва. У міфалогіі яно маркіруе касмічную вось (лац. *axis mundi*), сімвалізуе ўраўнаважанасць і гармонію Космасу [11], светабудову [7, 254]. У беларусаў менавіта дрэва ўяўляе сабой *axis mundi*, аб'ядноўваючы ўсе сферы сусвету (вяршаліна сягае нябёсаў, камель і галіны арганізуюць зямную прастору, злучаючы неба з падзем'ем, у якім знаходзяцца карані) [10, 466]. Навукоўцы адзначаюць, што пры дапамозе дрэва як інтэгруючага пачатку свету чалавек намагаўся атрымаць магчымасць прамога выхаду ў макрасвет, устанавлення неабходнага кантакту са сферай *sacrum*. Вылучаны шэраг функцый кultaвага дрэва: прадукавальная, лекавая, апатрапейная, мантычная [3, 157]. Устаноўлены факт сувязі дэндралагічнага кulta і анімістычных вераванняў. Паводле зафіксаваных містычных павер'яў, усе дрэвы жывыя, могуць слухаць, адчуваць, размаўляць, а калі іх ссекчы, то будзе ісці кроў і будуць чутны стогны [1, 60]. Напрыклад, у артыкуле Т. Агапкінай адзначаецца, што за нанясенне шкоды святым дрэвам (рубка, зрыванне кары, ламанне галін, спальванне і г. д.) чалавек караецца цяжкай хваробай (вар'яцтва, слепата, параліч). Спроба кампенсаваць урон, напрыклад, пасадка новага дрэва замест вырубленага, быццам бы змякчае пакаранне і прыносіць палёгку. Кultaвае дрэва, згарэўшае або паваленае ад старасці, таксама застаецца недатыкальным. Як і іншыя святыні, кultaвыя дрэвы «супрацьстаяць» перамяшчэнню. Інфарманты сведчаць, што ссечанае дрэва можа зноў апынуцца на сваім месцы [1, 61]. Многае з пералічанага вышэй ілюстравалася беларускімі (палескімі) фальклорна-этнаграфічнымі матэрыяламі.

Архаічнасць і жанравае багацце традыцыйнай культуры нашага народа еўрапейскай навуцы добра вядома. Тым больш не можа не радаваць тое, што сучасныя фалькларысты і этнографы падчас палявой працы па-ранейшаму фіксуюць надзвычай каштоўныя наратывы. У гэтым плане асабліва адзначым двухчастковы «Полацкі этнаграфічны зборнік» (2011), укладзены полацкім даследчыкам У. Лобачам. Зборнік змяшчае 1500 палявых запісаў розных жанраў народнай прозы беларусаў Падзвіння. Прадстаўленыя ва ўсёй сваёй разнастайнасці і варыянтнасці ўзоры народнай прозы даюць уяўленне аб карціне свету ў сукупнасці яе сегментаў і сімвалічных значэнняў.

«Панарамны, максімальна шырокі ў сюжэтным плане характар зборніка ўяўляецца своеасаблівым адбіткам фальклорнай памяці ў яе калектыўным і індывідуальным вымярэнні» [8, 2]. Сярод звестак пра сакральныя аб'екты беларускага Падзвіння можна вылучыць тыя, што звязаны з культавымі дрэвамі.

Найчасцей абрадавыя практыкі (індывідуальныя або калектыўныя), звязаныя з культавымі дрэвамі, маюць аброчную форму ці ўзаемаабмену, калі просьба выконваецца за рознага роду ахвярапрынашэнне: хлеб, зерне, грошы, тканіну і інш. Часам мае месца свайго роду ахвяра ў выглядзе пакінутага на дрэве адзення. Прыкладам названых абрадавых практык служыць аповед інфарманта, зафіксаваны ў Барысаўскім раёне: *«І стаяў, значыць, во там во на полі дуб такі здаровы: чалавек пяць, наверна, яго абхвацяць. А пасярэдзіне, метра два на два з палавінай, серэдзіна была выпалена. І вот так мы з табой удваіх будзем ну так радам іці і не зачэпімся ні тут за сценку. Такі дуб быў здаровы. А я ж не знаю, як яго выпалілі. І вот дзяцей, значыць, прывозят, у каго значыць балезнь <...> І эта как-та праз гэты дуб прыймалі гэтак кругом два ці тры разы, я паняція не імею. Ну ў гэтак, у абпалены кругом тры, ці два разы, ці раз абвадзілі. І патам гэтага малага разьдзяют там і кідаюць гэта, і палілі, ну адзежу, каторую з яго скінут, там палілі на месце, возле дуба кала гэтага <...> Больш нічога няма, а раньшэ было! Насілі і ўсё. Я ж табе гавару, у каго жывот сільна, значыць. А я дажэ не знаю, як яго называлі. Дуб і ё дуб. І усё так звалі – Дуб. Былі там дзве іконы маленькіх. Вісела адна там на дубу. І рушнікі былі, два ці тры»* [8, 233].

Калектыўныя абрадавыя практыкі, звязаныя з сакральнымі дрэвамі, захаваліся ў наш час разам з працэсам асіміляцыі язычніцкіх рэлігійных практык хрысціянскай царквой. Такое ўзаемадзеянне можна прасачыць на прыкладзе аповедаў пра з'яўленне некаторых «хрысціянскіх святынь». У палявым запісе, зробленым у Шаркаўшчынскім раёне, засведчана каляндарнае ўшанаванне ліпы на хрысціянскае і язычніцкае святы: *«Ліпа святая – гэта на кладбішчы, молюцца на Пятра. Вон, на полі, за хлевам. <...> Када на Юр'е хадзілі да яе. Спачатку молюцца ў Лужках, а тады крэсны ход ідзе са свячамі да Святой ліпкі... 6 мая. Крэсны ход ідзець тады з цэрквы. Ну, гэта пры польскай уладзе, пры савецкай ужо перасталі. А там ахвяру аддавалі, грошы насілі – там скарбёначка такая. Там і шэрсць ад авечак, хто што»* [8, 233].

Прыкладам асіміляцыі язычніцкіх звычаяў з'яўляецца ўзвядзенне царквы там, дзе стаялі дрэвы, шануемыя мясцовым насельніцтвам, і наадварот – адзначэнне дрэвам месца былога храма. На тэрыторыі Беларусі зафіксавана практыка будаваць цэрквы недалёка ад дрэва, на якім з'явілася ікона, або любога іншага сакральнага дрэва. Верагодна, на гэта паўплывалі ўяўленні, што ссячы свяшчэннае дрэва, якое «не паддаецца» сякеры, немагчыма. Падобны светапоглядны дуалізм праглядаецца ў словах інфарманта з Шаркаўшчынскага раёна: *«Да святой ліпкі і малыя, і бацькі хадзілі з цэрквы і крэстным ходам ішлі на Юр'е. Юр'е – свята даволі*

пышнае. Всегда і крэсны ход, іконы неслі, і вянкi няслі. Ішлі, і маладзёж уся ішла. Была капнічка маленькая, але бацюшка тут хадзіў, маліўся, кругом людзі стаялі маліліся <...> Каплічка была не закрытая, усе, хто ішоў, зайдзець, памоліцца і пайшоў. Ахвяру клалі, а хто яе забіраў, Бог яго ведаець. А тады после, хрэст былі паставілі, цяпер можа стаіць жалезны такі, а там і іконкі хто вешаў. Я і сама занесла, навешала, і рушнікі насіла – ахвяравала <...> Як захварэе чалавек, гэта ж і ў цэркву ходзюць, просяць Бога, і да ліпкі, да святога дрэва» [8, 233-234].

Небеспадстаўным з'яўляецца меркаванне некаторых вучоных аб пэўным маркіраванні святых дрэў, прыкметамі якіх выступаюць адасобленае размяшчэнне, вялікія памеры, незвычайныя формы камля, кроны або каранёў. Доказам прыведзенага суджэння можа быць наступны наратыў, запісаны ў Шаркаўшчынскім раёне: *«А ліпа во, между Лужскамі і Падліпкай. Вот Крыўкі, наварот, а тады между Крыўкамі і Падліпкай Святая ліпа находзіцца. І знаеце што, джэ камуністы яе не зрэзалі. Там ікона стаіць, хрэст стаіць, ікона святой Багародзіцы, і ручнік такі прасты. І вот адна ліпа, а кругом яе атросце як вяночкам стаіць. Гэта, як даўней гаварылі, крэсны ход хадзіў, я не знаю, на якое свята, з Лужак – сюды, да Святой ліпы» [8, 234].*

Звернем увагу, што сярод найбольш шануемых дрэў у беларускай і індаеўрапейскай культурах з'яўляецца дуб. Яму тоесны паняцці моцы, сілы, мужчынскага пачатку. Нярэдка фіксуецца звесткі пра лекавыя і мантычныя функцыі сакральных дубоў. Такія звесткі былі зафіксаваны ў Лепельскім раёне: *«Толькі ў Тадуліна дуб вялікі рос, дужа. Дужа бальшы рос. К тому дубу хадзілі, ну, Богу маліліся. Хадзілі з дзеравень, ай, адусюль. Што плоха – тады к гэтаму дубу. Можа і зараз ён расце» [8, 233].*

Адзначаецца сувязь культавых дрэў з іншымі сакральнымі аб'ектамі (святые камяні, азёры, крыніцы, аброчныя крыжы). Такія локусы называюцца прошча або капішча. Разгледзім адзін з прыкладаў такога суіснавання, зафіксаваны ў запісе з Ушацкага раёна: *«У Царкавішчы быў святы дуб. Цяпер жа старцаў нет, дзетка, цяпер пенсію палучаем, а даўней там накладуць воўны, насок, іспотачкі. Там дуплё было. А старцы ўжо ідуць-беруць. І крынічка там ішла. Ля дуба яна воддаль трохі. Але ішла і каля дуба <...> Вот які там луг. На той луг ідзець эта крынічка і ў возера. І дуб там. Было дуплё, туды ўкладалі грошы, каторы багацейшы. Прасілі аб здароўі. Як галоўка, бывае, забаліць, ня сплю, пабягу к таму дубу вады. Там крэсіва, і возера блізенька, і Святы дуб, і Святая крынічка» [8, 216].*

Прыведзены матэрыял можа сведчыць, што ў ХХІ ст. у духоўнай культуры беларусаў працягваюць існаваць рэшткі дэндралагічнага культу. Полацкія запісы пацвярджаюць захаванне ў памяці і ў жывым бытаванні рытуальных практык, паданняў, вераванняў, звязаных з сакральнымі дрэвамі.

ЛІТАРАТУРА

1. Агапкина, Т. Дерево / Т. Агапкина // Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 т.; под ред. Н. И. Толстого. М., 1995. – Т. 2.

2. Беларуская міфалогія: энцыклапед. слоўн. / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – 2-ое выд., дап. Мінск, 2006.
3. *Дучыц, Л.* Дрэва / Л. Дучыц, І. Швед // Міфалогія беларусаў: энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. Мінск, 2011.
4. *Дучыц, Л.* Культавыя дрэвы ў Беларусі / Л. Дучыц // *Studia mythological slavica*. Ljubljana, 2000. – № 3.
5. *Ляўкоў, Э.* Маўклівыя сведкі мінуўшчыны / Э. Ляўкоў. Мінск, 1992.
6. *Новак, В.* Міфалагічныя ўяўленні, звязаныя з дрэвамі / В. Новак // Фалькларыстычныя даследаванні. Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі: зб. арт. Вып. 7 / пад навук. рэд. Р. М. Кавалёвай, В. В. Прыемка. Мінск, 2010.
7. *Петрухін, В.* Мiroвое дерево / В. Петрухін // Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 т.; под ред. Н. И. Толстого. М, 1995. – Т. 3.
8. Полацкі этнаграфічны зборнік / уклад., прадм. і паказ. У. А. Лобача. – Вып. 2: Народная проза беларусаў Падзвіння. у 2 ч. – Ч. 1. Наваполацк, 2011.
9. *Швед, І.* Да вывучэння традыцыйнай класіфікацыі дрэў / І. Швед // Віснік Львів. – 2010. – Вип. 43. – Серія філол.
10. *Швед, І.* Сусветнае дрэва / І. Швед // Міфалогія беларусаў: энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. Мінск, 2011.
11. *Элиаде, М.* Священное и мирское / М. Элиаде; пер. с фр., предисл. и коммент. Н. К. Гарбовского. М., 1994.